
CARDONENSIS o CORDUBENSIS - CÁRDENAS o CARDONA?

Autor:

Data de publicació: 15-02-2019

Bartomeu Bermejo, dit també Bartomeu de Cárdenas i l'itinerant (Còrdova, cap a 1440 – Barcelona, cap a 1498), va ser un pintor dels territoris de la Corona Catalano-Aragonesa, actiu a la fi del segle XV. L'obra de Bartolomé Bermejo s'emmarca a la pintura gòtica del segle XV, dintre de la tendència hispanoflamenca. Encara que va néixer a Còrdova, el seu estil no és andalús, sinó que és el mestre més representatiu de l'escola catalano-aragonesa.

Al Museu Nacional d'Art de Catalunya s'exposa fins al 19 de maig d'enguany un seguit d'obres d'En Bartolomé Bermejo, un dels màxims referents de la pintura gòtica a la Península Ibèrica. Entre elles, 'la Pietat Desplà'. En aquest quadre, hi apareix la denominació «cordubensis», que fa referència al lloc on el pintor suposadament va néixer. Tanmateix, la inscripció està plena d'irregularitats. En Manel Capdevila, a partir d'un primera versió de l'article al seu blog i basant-se en estudis previs, l'ha estudiada amb conclusions sorprenents. Un altre cas de retoc censor.

La 'Pietat Desplà' d'En Bartolomé Bermejo (1490)

Bartolomé Bermejo, dit també Bartolomé de Cárdenas i amb el sobrenom de l'itinerant, (Cardona?, cap al 1440 – Barcelona, 1501) va ser un pintor actiu a la Corona d'Aragó a la fi del segle XV. En Bermejo és considerat un dels més importants artistes de la pintura gòtica a la Península Ibèrica.

Qui escriu aquest article i d'altres investigadors membres de l'INH ens hem mobilitzat, arran de l'exposició temporal d'obres d'aquest pintor conegut com Bartolomé Bermejo al Museu Nacional d'Art de Catalunya a Barcelona durant aquests primers mesos de l'any en curs, per revisar la informació existent sobre el personatge. En concret, sobre un aspecte de la seva biografia: el lloc on va néixer. Jo mateix he redactat un primer esbós sobre la qüestió al meu blog [a]. Doncs bé, sabem que l'itinerant va exercir l'ofici de pintor només en diferents ciutats de la Corona catalanoaragonesa, però, en canvi, segons la informació de què disposem, va néixer-ne fora: a Còrdova, dins el Regne de Castella. Qüestió, en principi, estranya. Així, hem centrat les nostres recerques a l'entorn de si va néixer o no a Còrdova. Aquest nom de ciutat el trobem una sola vegada: en una inscripció que hom pot llegir en un dels quadres d'En Bermejo anomenat la 'Pietat Desplà'. Allí hi apareix per mitjà del gentilici llatí, que n'indica la ciutat d'origen. Hi figura com a «cordubensis» o dit altrament 'nascut a Còrdova'. Nosaltres creiem que aquest adjectiu pot haver estat el resultat d'una suplantació. Hom ha pogut suplantar un originari «cardonensis» pel citat «cordubensis».

Des de Nova Història sempre s'ha pensat que la suplantació, apropiació i deformació de noms de personatges de la història i cultura catalanes havia estat perpetrat en les primeres centúries de l'edat moderna —segles XV, XVI i XVII—: és a dir, en temps de la Inquisició. I, efectivament, així va passar, com tots sabem, de manera general en la majoria de casos. Ara bé, llegint la informació que ens ha arribat sobre aquest gran artista i investigant pel nostre compte, ens hem adonat que no sempre ha estat així. En el cas que ens ocupa, l'adulteració va ser comesa entre els segles XIX i XX.

Qui primer va aixecar la llebre sobre la qüestió va ser l'investigador i editor Josep Maria Orteu, el qual, tot enviant-nos un article de Vilaweb anunciant la dita mostra, va denunciar la suplantació en dir “—És impossible que sigui cordovès!” [b]. De fet coincidia amb el que sempre ha dit En Jordi Bilbeny en els seus treballs, corroborat per l'article i exposició al Simposi-2018 de Na Montse Montesinos [c].

Tot seguit, va ser En Felip Rodríguez, estudiós de les ramificacions de la família Cardona ?família pertanyent a l'alta noblesa del país?, qui va entrar en el tema. En Rodríguez ens va fer a mans un article-estudi que parla sobre aquesta suplantació. L'article-estudi havia estat confeccionat per En Fernando Marías, professor de la Universitat Autònoma de Madrid, i és intitulat precisament així: Bartolomé Bermejo, ¿'Cordubensis'? [d]. Allí, s'hi fa referència a una inscripció que es llegeix al marc del quadre de la dita pintura Pietat Desplà. La inscripció al marc fa així:

OPVS · BARTHOLOMEI · VERMEIO · CORDVBENSIS · IMPENSA · LODOVICI · DE · SPLA · BARCINONENSIS ·
ARCHIDIACONI · ABSOLVTVM · XXIII · APRILIS. ANNO · SALVTIS · CHRISTIANAE · MCCCCXXXX

Reproduïm les paraules d'En Marías:

“La lectura de la inscripció de la ‘Pietat Desplà’ s’inicia al 1839 —diu En Fernando Marías— i es deu a En Pau Piferrer i Fàbregas, qui va veure aquesta ‘Mater Dolorosa’ encara a la Casa de l’Ardiaca [de Barcelona]. Va traduir la inscripció llatina de forma fragmentària; però allà no va procedir a identificar com a «cordovès» el pintor, de nom de pila Bartholomei o Bartolomei i cognom Bermeio, Bermejo, Vermeio o Vermejo. Les lectures semblen haver variat en aquests i els anys següents. És a dir, entre abans i després que s’exposés la pintura per primera vegada al públic al 1867. Va ser en aquest any quan, com veurem tot seguit, es va precisar el lloc de naixement del pintor. Poc més s’hi va afegir en les dècades posteriors.

“La primera imatge de la taula ‘la Pietat’ d’En Bermejo amb el seu marc corresponent, la trobem en un gravat litogràfic d’En Jaume Serra i Gibert (1834-1877))[...] Va ser publicada en ocasió de l’exposició [sobre en Bermejo] a Barcelona en aquesta any 1867 i va ser titulada ‘Exposició retrospectiva’, la qual va ser celebrada per l’Acadèmia de Belles Arts de Barcelona al 1867 (d’aquest gravat, n’hi ha un exemplar a la Col·lecció Berg-Sobré, a Sant Antonio, Texas, i encara un altre a la Universitat de Barcelona) [...]

“Però tornem a la inscripció i a les seves lletres retocades. És evident que no podem controlar l’estat de la taula i el seu marc ni abans del 1839, [...] ni fins a la data de les primeres fotografies de la inscripció (1927 i 1929-30)[...]. Les fotografies d’En Bertaux i En Tormo del 1906 i 1926, donen unes imatges “sorprenentment” de molta millor qualitat que les que hi ha al fons Gómez Moreno (avui al CSIC), en relació a l’estat de conservació de la taula[...] i dels dos elements que ens interessen:

Detall del marc de la 'Pietat Desplà'. Foto d'En Fernando Marías

Un altre detall del marc de la 'Pietat Desplà'. S'hi llegeix 'Cordubensis'. Foto d'En Fernando Marías.

La paraula CORDVBENSIS. D’aquesta paraula estaven mig esborrades —en la seva part inferior? les lletres C, O, R; les dues ‘V’ de la litografia de 1868 (CORDVVENSIS), fet que podria provar que també estava danyada aquesta zona. [...]

Dia del mes. Pel que fa al número del dia sembla clar el XXIII del mes d’abril, tot i que en el gravat litogràfic del 1868 s’hi llegeixi clarament XVIII. Aquest fet indicaria una restauració entre ambdues dates durant la tercera dècada del segle XX.

Un altre detall del marc del mateix quadre. Foto d'En Fernando Marías.

Encara i un altre detall. Retocs en el dia del mes. Foto d'En Fernando Marías.

“D’altra banda, la macrofotografia actual testimonia que la paraula CORDVBENSIS que apareix al marc, és a dir a la dauradura del fons, ha estat alterada des de la C a la E a les incisions fetes amb punxó al costat dret dels traços {...} i reiteracions de la O de CORDVBENSIS enfront de l’O de VERMEIO [...]

En el títol de l’estudi d’En Fernando Marías hi ha inclòs «Cordubensis» entre interrogants. És a dir, incideix en el dubte. Tot plegat el porta a considerar que En Bermejo va poder ser un jueu de condició conversa i el fa oriünd de Xàtiva, i

doncs catalanoparlant i súbdit de la Corona catalano-aragonesa.

Aleshores, resseguint aquest fil del dubte, En Felip Rodríguez ens proposa d'anar més enllà i, si fem un canvi segons el qual les lletres –ORDUB- que se suposen adulterades, com dèiem més amunt, les canviem per –ARDON-, tenim una plausible solució al problema de la seva identitat: «CARDONENSIS». O sigui, que era un membre de la família comtal dels Cardona o o bé era nascut a la ciutat catalana d'aquest nom.

Però a banda del «CARDONENSIS» intuït per En Felip Rodríguez, tenim que el mateix Marías ens adverteix que En Bermejo està registrat a Xàtiva com a «Bartholomeus de Cardenas» en un document en llatí del 5 de Febrer del 1464. El pintor hi rep l'apel·latiu llatí «rubeus» que vol dir «vermell» o Bermejo. Aquest apel·latiu podria fer referència al seu aspecte físic: podia ser pèl-roig, o tenir la pell rogenca, o tal volta li agradava vestir “peces d'aquest color”. O sigui: que En Marías considera que ‘Cárdenas’ és el seu cognom real. Però tornem a comprovar la facilitat amb què que «Cárdenas» pot convertir-se en «Cardona» només canviant dues lletres. (D'altra banda, caldria veure d'on hom ha tret això de Cárdenas de Sevilla, llegit en un altre estudi). No fos cas que passés el mateix fenomen que li ha esdevingut a la paraula «cARDONensis», fenomen apuntat més amunt.

Pel que fa a la relació entre els llinatges «Cárdenas-Cardona», l'investigador Pep Mayolas hi aporta els seus contundents estudis i reflexions. En Mayolas demostra de quina manera sorgeixen evidències de canvis del cognom «Cardona» per «Cárdenas» segons convingui [e]:

“La suplantació acaba de cobrar més versemblança, encara, si anem a la Crònica del rei Enric IV de Castella de l'Alonso de Palència, on llegim: «Per altra banda, l'arquebisbe de Toledo envià a Andalusia En Diego Rangel i En Juan de Cárdenas, tarragoní, abans anomenat Cardona, a sol·licitar dels magnats andalusos la voluntat dels quals poguessin guanyar vots favorables al projectat matrimoni» [1] Aquest apunt constitueix un veritable toc d'atenció: ens permet de constatar la facilitat amb què un català anomenat «Cardona» passa a ser conegut i definitivament enregistrat a les cròniques com a «Cárdenas».

"Ara només ens faltaria, per coronar el pastís, la cirereta de trobar que el famós Gutierre de Cárdenas figurés anomenat en algun document com a «Gutierre de Cardona», és a dir, la raríssima combinació de la seva personalitat castellana lligada al llinatge català que suplantaria. I sembla que hem tingut sort. Quan en Salvador de Madariaga ens relata l'escena de la rendició de Granada amb el lliurament de les claus de la ciutat per part del rei Boabdil, l'historiador afirma que Ferran el Catòlic les rep del monarca derrotat i a continuació les lliura a Íñigo López de Mendoza perquè efectui la presa de possessió de l'últim reialme peninsular que s'incorpora a la monarquia hispànica. I aleshores diu: «Ja en possessió del preuat tresor [les claus], el comte de Tendilla amb el Comanador Major de Lleó, Don Gutierre de Cardona, seguits tots dos d'una multitud bigarrada de cavallers i precedits de la Creu i la Bandera, es dirigiren amb pas animós i solemne al mateix temps cap a l'Alhambra»[2] No hi ha dubtes: per cronologia, pel títol de Comanador Major de Lleó, per la proximitat als sobirans...: és ell, és inequívocament el mateix personatge que tothora trobem esmentat com a Gutierre de Cárdenas. Les acadèmiques ments benpensants argüiran que aquestes confusions eren perfectament normals a l'època, i que en funció de si l'escriu era castellà o català, el cognom derrapava cap a l'idioma de l'escriu sense gaires miraments ni, per descomptat, una sola gota de mala fe. No ho discutirem. Només ho consignem, perquè en quedi constància, i com de passada llançarem a l'aire la pregunta: de quines fonts bevia En Madariaga? Perquè el tresor potser no serien, en aquest cas, les claus de Granada, sinó aquells documents on encara es va escolar una guspira de la veritat, i que és que el primer virrei catòlic de Granada fou un noble de la casa de Cardona.

Així, aplicant la llei de Chapman-Kolmogorof ?és molt petita la probabilitat que dos fets que s'esdevenen simultàniament es deguin a l'atzar? ja són dos els fets que s'intenten tapar. De primer, el cognom «Cardona»: «Cordubensis» per «Cardonensis». En segon lloc, «Cárdenas» per «Cardona». Per tant, la probabilitat que en Barto(lo)meu dit el Bermejo sigui en realitat un Cardona és molt més alta. És a dir: altíssima.

Manel Capdevila
Febrer del 2019

Referències bibliogràfiques

[a].-article inicial: <https://www.histo.cat/sabies/bartomeu-de-c-rdenas>

[b].-<https://www.vilaweb.cat/noticies/exposicio-bartolome-bermejo-mnac/>

[c].-<https://www.inh.cat/articles/Bartolome-Bermejo--pintor-del-reino-de-Castilla-o-pintor-de-la-corona-catalano-aragonesa----->

[d].-Fernando Marías, “Bartolomé Bermejo, ¿«Cordubensis»?” ; revista: ‘Ars Longa’, quadernos de arte, núm 21; pàgs. 135-142; Universidad Autónoma de Madrid (2012).

[e].-Pgs. 38-39 del llibre d'En Pep Mayolas, Censura i postveritat al segle XVI català, Llibres de l'Índex, BCN, 2017.

[1].-Alonso de Palencia, Crónica de Enrique IV, Biblioteca de Autores Españoles. Ediciones Atlas.Madrid, 1973, vol. I, p.. 271.

[2].-Salvador de Madariaga, Vida del muy magnífico señor Don Cristóbal Colón. Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1940, p. 20.